

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна магістерська робота

на тему:

**«Жіноча проблематика на сторінках періодичних видань
Волинської губернії
(друга половина XIX – початок XX сторіччя)»**

Виконала: студентка VI курсу, групи 61
напряму підготовки 8.02030201 Історія*
денної форми навчання

Ожгібесова Марія Володимирівна

Керівник: доктор історичних наук,
доцент, Венгерська В. О.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. Стан розробки проблеми та аналіз джерельної бази дослідження.....	8
РОЗДІЛ II. Жіноча проблематика у Волинській губернії в контексті статусу жінки у Російській імперії у другій половині XIX ст.....	14
2.1. Становище жіноцтва України у другій половині XIX ст.....	14
2.2. Жіноча освіта у другій половині XIX ст.....	24
2.3. Преса Волинської губернії другої половини XIX ст.....	29
РОЗДІЛ 3. Відображення жіночих питань на сторінках преси Волинської губернії.....	35
3.1. Становище жінки у Волинській губернії.....	35
3.2. Питання на сторінках періодичних видань Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.....	40
3.3. Питання жіночої освіти в періодиці Волинської губернії протягом другої половини XIX ст.....	45
РОЗДІЛ 4. Зміни становища жінок на початку XX сторіччя та їх відображення на сторінках преси Волинської губернії.....	51
4.1. Соціально-політичні зміни на початку XX ст. у Російській імперії.....	51
4.2. Жіноча освіта у Волинській губернії на початку XX ст.....	57
4.3. Висвітлення становища жінки у світі на сторінках періодичних видань Волинської губернії на початку XX ст.....	65

ВИСНОВКИ.....	71
Список використаних джерел та література.....	76

ВСТУП

Актуальність теми магістерської роботи пояснюється посиленням ролі засобів масової інформації, так званої четвертої гілки влади в умовах розвитку інформаційного суспільства. Дослідження ролі преси у розвитку гендерних відносин в умовах поліетнічної Російської імперії в цьому контексті складає особливий науковий інтерес. Особливості протікання модернізаційних процесів з другої половини XIX ст. знаходили прояв у розвитку видавничої справи та розширенні мережі періодичних видань. На їхніх сторінках відображалися суспільні відносини, характерні для Правобережної України в цілому, та, зокрема, Волині.

Жіноча історія, освіта, суспільно-політична діяльність, преса належать до актуальних напрямків історичних досліджень, які наряду пов'язані із особливостями сучасного соціального статусу жіноцтва та гендерної нерівності в Україні. Запропоноване дослідження, спрямоване на поглиблення знань про історію жіночої освіти, становища жінки в цілому в умовах Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX сторіч.

Мета магістерської роботи полягає в тому, щоб на основі виявленого комплексу джерел, здобутків історіографії дослідити та проаналізувати зміст публікацій на сторінках періодичних видань Волині, присвячених проблемам жіноцтва, виявити загальні та особливі риси внутрішньої політики Російської імперії, спрямованої на розв'язання існуючих соціальних та освітніх проблем; визначити особливості становища жінки Волинської губернії в умовах Російської імперії.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати стан наукового вивчення теми, рівень і повноту забезпечення джерельної бази;
- дослідити особливості відображення жіночої проблематики на сторінках періодичних видань;

- проаналізувати подання та відображення жіночих питань у пресі;
- виокремити основні підходи та позиції видавців щодо гендерної нерівності;
- проаналізувати зміст та основні риси матеріалів у періодичних виданнях, присвячених жіночій проблематиці;
- дослідити фактори, які впливали на відповідну подачу інформації у виданнях;
- виокремити особливості становища української жінки;
- проаналізувати закономірності в подачі інформації у пресі Волинської губернії;
- зосередити увагу на питанні жіночої освіти як одного з найбільш суттєвих в контексті даної проблеми у XIX – на початку XX ст.;
- виділити значення міжетнічних та міжконфесійних складових в питаннях гендерної рівності у Волинській губернії та в імперії в цілому;
- здійснити порівняльний аналіз змісту матеріалів про жіночу проблематику у другій половині XIX та на початку XX ст.

Об'єктом дослідження є зміст публікацій, присвячених жіночій проблематиці.

Предметом дослідження є періодичні видання Волинської губернії другої половини XIX – початку XX ст.

Хронологічні рамки дослідження – друга половина XIX – початок XX сторіч. З другої половини XIX ст., завдяки реформам, посилювались модернізаційні впливи у всіх сферах життя. Друковані ЗМІ поступово набрали ваги та популярності. Хронологічні рамки визначені саме таким чином, адже перша газета на території Волинської губернії з'явилась у 1838 році, але мережа періодичних видань з можливістю вибору з'являється вже у другій половині XIX сторіччя. На початку XX ст. відбулось загострення політичної та економічної кризи, що привело до першої демократичної революції, яка створила умови для проголошення демократичних свобод. Саме це дало

поштовх до кардинальних змін у ставленні до жіноцтва та посиленню ролі та впливовості ЗМІ.

Територіальними межами дослідження є Волинська губернія (територія Волині, у південно-західній частині імперії, на північному заході українських земель, на території сучасних Рівненської, Волинської, більшої частини Житомирської, а також північних частинах Тернопільської та Хмельницької областей).

Методологічною основою роботи є методи історизму, проблемно-хронологічний, ретроспективний та аналітичний.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в:

- комплексному дослідженні жіночої проблематики в Російській імперії, яка знаходила своє відображення на сторінках преси Волинської губернії;
- аналізі впливу міжетнічних та міжконфесійних стосунків на питання гендерної рівності у другій половині XIX – на початку XX ст.;
- співставленні особливостей статусу жінки Волинської губернії зі статусом жінок інших українських регіонів протягом другої половини XIX – початку XX сторіч;
- аналізі змін в змісті матеріалів у періодичних виданнях Волинської губернії на початку XX ст. у порівнянні з другою половиною XIX ст.

Практичне значення одержаних результатів в магістерській роботі полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані для підготовки навчальних та наукових публікацій.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї дослідження магістерської роботи знайшли відображення у 7 публікаціях матеріалів наукових конференцій. The issues about women in periodicals of the Volyn province // Фахівець XXI століття: професійні мовні компетенції: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів не мовних

спеціальностей: Житомир, 15 квітня 2014 р. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 77 – 79. Питання жіночої освіти у періодиці Волинської губернії // Матеріали VI Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (студентська секція) (м. Житомир, 15 листопада 2013 р.). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 80 – 82. Питання жіночої освіти у періодиці Волинської губернії // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 380 – 383. Питання гендерної рівності у періодиці Волинської губернії // Студентські історичні студії: Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Житомир: Вид-во «Полісся», 2014. – С. 65 – 68. Права жінок в українському законодавстві // Літописець: Збірник тез за матеріалами Міжвузівської регіональної науково-практичної конференції «Конституційно-правові засади розвитку механізму забезпечення прав людини» (Житомир, 10 грудня 2013 року). – Житомир: вид-во ЖДУ. Ім. І. Франка, 2014. – С. 14 – 16. Проблема свободи людини // Актуальні проблеми сучасної філософії та науки у глобалізованому світі: зб. наук.праць / за ред. проф. П. Ю. Сауха. – Житомир, В-во ФОП Євенок О. О., 2014 р. – С. 230 – 231. Гендерна «рівність» та жіночі екологічні рухи в Україні: історичні передумови та сутність проблеми // Zrównoważony rozwój. Debiut naukowy 2014 – Warszawa: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, С. 368 – 381 (міжнародне наукове видання).

Структура магістерської роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, який містить 102 позиції.

Загальний об'єм роботи становить 75 сторінок. Обсяг літературно-джерельної бази містить 102 позиції.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене у роботі, можна зробити наступні висновки. Протягом другої половини XIX – початку XX сторіччя періодичні видання на території Волинської губернії зазнавали впливу різних факторів, які були характерними для життя всієї Російської імперії.

У ході реалізації поставлених завдань було з'ясовано наступне:

1. З'ясовано стан наукового вивчення теми, рівень і повноту забезпечення джерельної бази. На території Волинської губернії не було такої великої кількості періодичних видань як в інших губерніях, однак, жіноча проблематика знаходила відображення на їх сторінках. Тема залишається недостатньо вивченою. Дослідження суміжних питань забезпечують можливість визначення становища жінки Волинської губернії, їх основні проблеми; причини наявності або відсутності матеріалів на сторінках періодичних видань краю, присвячених цим аспектам.

2. Досліджено особливості відображення жіночої проблематики на сторінках періодичних видань. Характерними рисами публікацій були такі:

- Незначна кількість рубрик, в яких наголошувалось на питаннях жіноцтва. Такими рубриками були переважно освіта, літературна діяльність, кримінальні хроніки, оголошення про одруження, правила виховання дівчат.

- Емансипація жіноцтва протікала повільно, особливо це стосувалось таких консервативних регіонів як Волинь. На початку XX ст. жіночі питання знаходили відображення у публікаціях, які носили відверто скептичний характер.

- Ставлення видавців до жінки на сторінках преси губернії також залежало значною мірою від форми власності видання – державна чи приватна. На сторінках преси Волинської губернії зустрічались матеріали про жінок як учасниць міжетнічних та міжконфесійних суперечок. Публікації матеріалів на тему взаємовідносин національних меншин Волинської губернії залежало від того, який характер носило видання – релігійний чи світський.

3. Проаналізовано специфічне подання та відображення жіночих питань у пресі окресленого у дослідженні періоду. Окрім того, що лише в окремих рубриках піднімалась жіноча проблематика, у виданнях не існувало чіткої періодичності підготовки таких матеріалів. Траплялось, що протягом року подавалось декілька сюжетів, суб'єктами яких виступали жінки. В матеріалах, присвячених жінкам, наголошувалось на необхідності для них «служити» чоловікові у питаннях господарства. Мова йшла також про необхідність досконалого засвоєння канонів православної церкви для жінки. У публікаціях наголошувалось й на необхідності господарських вмінь жінок.

4. Виокремлено основні підходи та позиції видавців в ставленні до жіночих питань.

Для видавців практично було відсутнім розуміння потреб жіноцтва Російської імперії та, зокрема, Волинської губернії. Очевидним був безапеляційний погляд дописувачів, в якому головною та практичною єдиною була думка лише чоловіків. Це не було дивним на той час, не лише в силу традицій. Журналістика була виключно чоловічою професією. Видавці не звертали особливої уваги на жіночі проблеми. Це було лише в окремих питаннях, наприклад – в освітніх.

Автори публікацій часто з критикою коментували ті чи інші події з життя жінок, якщо інформація про них все ж таки потрапляла в огляд ЗМІ.

5. Проаналізовано зміст та основні риси матеріалів періодичних видань, які були присвячені жіночій проблематиці.

І в XIX ст., і в XX ст. простежувались досить ідентичні риси подачі матеріалів. Це залежало від рубрик. Якщо це була освітянська рубрика, то публікації містили ретельну деталізацію навчального процесу, предметів викладання, необхідності виховних занять та їхня конкретизація. Якщо рубрика стосувалась подружнього життя, то вона була заповнена повчаннями морального характеру.

6. Виокремлено особливості становища жінки на території Російської та Австро-Угорської імперій, та, зокрема, Волинської губернії.

На території Західної України протягом другої половини XIX – початку XX сторіч набагато інтенсивніше та організованіше розвивався жіночий рух. Це відбулось багато в чому завдяки ініціативній інтелігенції. Такими діячками, наприклад, були Наталія Кобринська, Мелена Смотрицька.

Волинська губернія в цьому плані виявилась набагато відсталішою ніж територія, яка була підпорядкована Австро-Угорській імперії, та не підготовленою до активної суспільно-політичної жіночої діяльності. Рівень жіночої освіти на території Волинської губернії був не високим, дещо кращим була ситуація з господарською діяльністю. Однак, організованого жіночого втручання в суспільно-політичне життя Волинської губернії в цей час не спостерігалось. Одна з причин полягала у відсутності яскравої особистості, яка могла б очолити жіночий рух. Не варто не враховувати того фактору, що жінки губернії взагалі не відчували потреб у таких змінах, як і чоловіки. Хоч варто відзначити такі постаті як Леся Українка, Олена Пчілка, Єва Фелінська, які відіграли помітну роль у громадському та культурному житті краю.

7. Зосереджено увагу на питанні жіночої освіти як одного з найбільш суттєвих в контексті даної проблеми у XIX – на початку XX ст.

Це обумовлено тим, що, по-перше, публікації дійсно в більшій мірі присвячені саме питанням жіночої освіти, а не будь-якій іншій сфері життя. По-друге, це є логічно обумовленим кроком, якого потребувала жіноча емансипація Волинської губернії.

8. Приділено увагу міжетнічним та міжконфесійним питанням в плані жіночої самостійності у Волинській губернії та у державі в цілому.

В усіх, досліджених в магістерській роботі, публікаціях в періодичних виданнях Волині другої половини XIX – початку XX ст. зверталась увага на етнічну та релігійну компоненту, якщо йшла мова про жінок. Згадування про приналежність до певної етнічної групи в умовах поліетнічної імперії та поліетнічного регіону було явищем природнім для періодичної преси цього часу. Однак, автоматично такі матеріали перебирали й відповідне заангажоване

стереотипне ставлення до «героїв журналістських розслідувань», що підтримувалось загальнодержавною політикою.

Волинську губернію представляли різні національні групи, особливо такі як поляки, євреї та росіяни. Крім того, у другій половині XIX сторіччя розпочались процеси масового переселення на територію Російської імперії чехів та німців. Однак, в плані міжетнічних та міжконфесійних відносин, увага преси зосереджувалась саме на найбільш представлених національних групах. Характерною рисою преси даного періоду у питаннях діалогу культур (у плані релігії, політики, правового регулювання та економічних відносин) було відхилення можливості умиротворення «гострих кутів» між ними.

9. Визначені основні соціальні, політичні та релігійні умови становища жіночої освіти у Російській імперії та у Волинській губернії зокрема. Традиційне суспільство XIX ст. – початку XX ст. повільно призвичаювалось до самої ідеї зміни соціального статусу жінки. Особливість національної політики Російської імперії, в якій релігійна компонента відігравала не останню роль, створювали освітні бар'єри для представників не православного віросповідання. Жіноча освіта стала новим проривом у розвитку суспільства у XIX ст., який зазнав певних труднощів.

10. Доведено, що після революції 1905 року на сторінках періодичних видань збільшилась кількість публікацій, присвячених жіночій тематиці в цілому та, зокрема, проблемам емансипації. Лише «Волынские епархиальные ведомости», як релігійний орган, дотримувався консервативних підходів. Волинська губернія – один з найбільш поліетнічних, консервативних та багатоконфесійних українських регіонів. Навіть проголошені права та свободи Маніфестом 17 жовтня 1905 р. не могли одразу зміни підхід суспільства до жіночої компоненти. Таким чином, публікації консервативного характеру відносно жіночої проблематики продовжували з'являтися, хоч вже і поряд з публікаціями більш лояльними до явища жіночої самостійності.

11. Здійснено порівняльний аналіз характеру подачі інформації про жіночу проблематику періодикою у другій половині XIX та на початку XX ст.

З'ясовано, що у другій половині XIX ст. не так часто піднімались питання відносно жіночої освіти та участі жінок у суспільному житті, у порівнянні з початком XX ст.

Преса Волинської губернії в окреслений період була досить заполітизованою, консервативною, але виконувала функцію інтелектуальну, адже висвітлювала різні події та факти. Видання відрізнялись один від одного наявністю або відсутністю міжнаціональної та гендерної коректності, здатністю сприймати нові соціальні ролі жіноцтва. Детальною темою обговорення на сторінках періодичних видань краю було становище православної церкви та російських монархів. Преса Волинської губернії дуже опосередковано звертала увагу на жіночі питання. Публікації періодики Волині другої половини XIX ст. зосереджували свою увагу на жіночих питаннях дуже опосередковано, що пояснювалось різними причинами, однією з таких була незначна кількість видань. На початку XX ст. мережа періодичних видань збільшилась і почав спостерігатись плюралізм поглядів видавців.

Джерела:

Дореволюційні періодичні видання:

1. Б. А. Бракосочетание княжны Марии Александровны // Волынские губернские ведомости. – 1874. – №8. – 26 января. – С. 2.
2. Б. А. В женских училищах // Волынские епархиальные ведомости – 1869. – № 18. – 16 сентября. – С. 297 – 299.
3. Б. А. Волынские губернаторы // Волынские губернские ведомости – 1893. – № 7. – 21 января. – С. 2.
4. Б. А. Воспитание девушек // Волынские епархиальные ведомости. – 1869. – № 18. – 16 сентября. – С. 290 – 292.
5. Б. А. Городские происшествия // Волынские губернские ведомости. – 1892. – №20. – 5 марта. – С. 3.
6. Б. А. Государство амазонок // Волынские губернские ведомости. – 1873. – №21. – 21 марта. – С. 2.
7. Б. А. Грозная опсаность // Волынские епархиальные ведомости. – 1909. – №16. – 19 апреля. – С. 265 – 270.
8. Б. А. Дуня // Волынские губернские ведомости. – 1894. - №26. – 16 марта. – С. 2.
9. Б. А. Еврейская эксплуатация волынских семинаристов // Волынские епархиальные ведомости. – 1892. – № 30. – 21 октября. – С. 730 – 735.
10. Б. А. Еврейский вопрос и святая Библия // Волынские епархиальные ведомости. – 1907. – №21. – 21 июля. – С. 370 – 372.
11. Б. А. Женская гимназия // Жизнь Волыни. – 1910. – № 147. – С. 2.
12. Б. А. Женщины во Франции // Волинь. – 1895. – № 152. – С. 2.
13. Б. А. Значение женщины и потребность для неё образования // Волынские епархиальные ведомости. – 1881. – № 14 – С. 247 – 250.
14. Б. А. Из хроники происшествий // Волынские губернские ведомости. – 1874. – №20. – 16 марта. – С. 3.

15. Б. А. Интересные истории петербургской жизни // Волынские губернские ведомости. – 1892. – №2. – 8 января. – С. 2.
16. Б. А. К характеристике латинских ксензов // Волынские епархиальные ведомости. – 1874. – № № 1 і 2. – 1 і 11 января. – С. 22 – 29.
17. Б. А. Кирило и Мефодий // Волынские епархиальные ведомости – 1892. – №29-30. – 11 – 21 октября. – С. 710 – 712.
18. Б. А. Латинский язык в женских гимназиях // Волинь. – 1895. – № 177. – С. 2.
19. Б. А. Любить или не любить? // Волинь. – 1895. – №186. – 3 октября. – С. 3.
20. Б. А. Любовь в Англии // Волинь. – 1895. – №67. – 14 апреля. – С. 3.
21. Б. А. Масленица // Волынские губернские ведомости. – 1900. – №20. – 22 февраля. – С. 3.
22. Б. А. Новая повесть Л. Н. Толстого // Волинь. – 1895. – №231. – 28 ноября. – С. 4.
23. Б. А. Новинки парижской моды // Волынские губернские ведомости. – 1884. – №9. – 1 мая. – С. 4.
24. Б. А. О памятнике Шевченко // Волинь. – 1898. - №14. – 18 января. – С. 3.
25. Б. А. Обоснование Екатеринбурга // Волынские губернские ведомости. – 1893. – №91. – 16 сентября. – С. 3.
26. Б. А. Объявления // Волинь. – 1895 – № 153. – С. 3.
27. Б. А. Объявления // Волынские губернские ведомости. – 1900. – №18. – 21 июня. – С. 3.
28. Б. А. Ольга Палем // Волинь. – 1895 – № 36 – С. 2.
29. Б. А. Опубликована приднепровская легенда // Волынские губернские ведомости. – 1892. – №22. – 10 марта. – С. 2.
30. Б. А. Освящение православной чешской церкви в Глинске // Волынские епархиальные ведомости. – 1874. – № 30. – 21 октября. – С. 350 – 357.
31. Б. А. Ответ составителей статьи «Волынское женское училище духовного ведомства за тридцать лет своего существования» на его приговор о

- западнорусских духовенствах // Волынские епархиальные ведомости. – 1900. – №7. – 1 марта. – С. 170 – 175.
32. Б. А. Открытие памятника // Волынские губернские ведомости. – 1873. – №84. – 5 декабря. – С. 3.
33. Б. А. Парижская мода // Волынские губернские ведомости. – 1874. - №1. – 2 января. – С. 4.
34. Б. А. Переписка Екатерины II с Вольтером // Волынские губернские ведомости. – 1874. – №3. – 9 января. – С. 3.
35. Б. А. Положение православных // Волынские епархиальные ведомости. – 1892. - №4. – 1 февраля. – С. 100 – 120.
36. Б. А. Про народне училища в Киевской, Подольской и Волынской губерніях // Волынские епархиальные ведомости. – 1869. – № 18 - 16 сентября. – С. 277 – 279.
37. Б. А. Про немецкое население в России // Волынские губернские ведомости. – 1874. - №9. – 30 января. – С. 3.
38. Б. А. Про Острожскую академию // Волынские епархиальные ведомости. – 1892. – №36. – 21 декабря. – С. 857 - 859.
39. Б. А. Про положение поляков в Гилиции // Воłyнь. – 1900 – № 8. – 12 января. – С. 3.
40. Б. А. Про помещения Волынской духовной епархии // Волынские епархиальные ведомости. – 1874. - №2. – 16 января. – С. 20 – 22.
41. Б. А. Программа занятий // Волынские епархиальные ведомости. – 1869. - № 18. – 16 сентября. – С. 295 – 297.
42. Б. А. Продажа жены // Волынские губернские ведомости. – 1873. – №21. – 21 бересня. – С. 2.
43. Б. А. Происшествіе в Великобританиі // Воłyнь. – 1895. - №101. – 8 іюня. – С. 2.
44. Б. А. Просветительно-культурные стремления русского общества // Воłyнь. – 1895. - № 190. – 7 октября. – С. 3.

45. Б. А. Противники моды // Волынские губернские ведомости. – 1874. – №11. – 18 февраля. – С. 3.
46. Б. А. Стефан Зизаний // Волынские епархиальные ведомости – 1887. – № 6 – 21 февраля. – С. 120 – 127.
47. Б. А. Условия поступления в Волынское женское училище духовного ведомства // Волынские епархиальные ведомости. – 1900. – №22. – 1 августа. – С. 205 – 207.
48. Б. А. Французская королева Анна Ярославна // Волынские губернские ведомости. – 1893. - №110. – 4 ноября. – С. 2.
49. Б. А. Церковно-Общественные Ведомости. Про положение русского населения // Волынские епархиальные ведомости. – 1879. – № 14. – 16 июля. – С. 247 – 249.
50. Б. А. Чешские школы на Волыни/ / Волынские губернские ведомости. – 1893. – № 13. – 9 февраля. – С. 2.
51. Братчик Д. П. Скромное сельское торжество // Волынские епархиальные ведомости. – 1900. – № № 1 i 2. – 1 i 11 января. – С. 10.
52. Кустодский Н. К. Учение иезуита / Н. К. Кустодский // Волынские губернские ведомости. – 1893. – № 18. – 17 февраля. – С. 277 – 290.
53. Хойнацкий А. О. Про составленный госпожей А. Ишимовой «Сокращенной русской истории с картинками» / А. О. Хойнацкий // Волынские епархиальные ведомости. – 1883. - №17. – 1 сентября. – С. 312 – 315.

Література:

Монографії:

54. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884-1939 / М. Богачевська-Хом'як. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
55. Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду / М. Богачевська-Хом'як. – К.: Воскресіння. – 1993. – 109 с.
56. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. 2-е видання / Я. Грицак. – Київ: Генеза, 2000. – 360 с.
57. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні та його спільнота (1856 – 1886) / Я. Грицак. – Київ: Критика, 2006. – 632 с.
58. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 360 с.
59. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2008. – 272 с.
60. Костриця М., Кондратюк Р. Житомир: Підручна книга з краєзнавства / М. Костриця, Р. Кондратюк. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – Житомир: Косенко, 2007. – 464 с.
61. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західно-українських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 500 с.
62. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно визвольний рух трудящих (1861–1939 рр.) / Р. Н. Оксенюк. – Львів: Каменяр. – 1970. – 276 с.
63. Павличко С. Фемінізм / С. Павличко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи». – 2002. – 322 с.
64. Прищепа О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. П. Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2010 – 287 с.

Періодичні видання:

65. Білявська В. Діяльність Єви Фелінської в контексті громадського життя Правобережної України / В. Білявська // Культурний простір Житомирщини-Волині XIX-XX ст.: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (24 квітня 2012 р., м. Житомир) / Голов. ред. М. Ю. Костриця. – У 2-х тт. – Т. 1. – Житомир: Видавець М. Г. Косенко, 2012. – С. 116 – 124.
66. Буряк Л. І. Історико-фемінологічні студії другої половини XIX століття: релігійний контекст / Л. І. Буряк // Гілея. Історичні науки. – 2009. – С. 162 – 164.
67. Вановська І. М. Розвиток в Україні малого жіночого підприємництва у другій половині XIX – на початку XX століття / І. М. Вановська // Збірник наукових праць / Харк. Нац. Пед-ун. Імені Г. С. Сковороди. – 2012. – Вип. 43. – С. 36 – 41.
68. Вигівська О. Підприємницька діяльність купчих, на прикладі Волинської губернії у кінці XVIII – другій половині XIX ст. / О. Вигівська // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ: Вид-во «Грані». – 2012. – № 3. – С. 35 – 39.
69. Ворчакова І. Є. Фемінізм як ідеологія жіночих рухів / І. Є. Ворчакова // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – Київ; Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – С. 240–247.
70. Дітківська С. І. Розвиток іншомовної освіти у жіночих середніх навчальних закладах у Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст. / С. І. Дітківська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – № 66. – 2012. – С. 160 – 163.
71. Добровольська В. А. Політика царського уряду в сфері національної освіти Півдня України у другій половині XIX - на початку XX століття / В.

- А. Добровольська // Наук. пр. іст. ф-ту Запорізь. держ. ун-ту. – Запоріжжя. – 2007. – Вип. XXI. – С. 84 – 86.
72. Єршова Л. Умови навчання у жіночих закладах Волині (кінець XIX - початок XX ст.) / Л. Єршова // Історико-педагогічний альманах / Гол. ред. О. Сухомлинська. – К. : Міленіум. – 2006. – С. 41-45.
73. Жовтуля І. Від літератури до фемінізму / І. Жовтуля // Сучасність. – 2002. – № 11. – С. 84 – 88.
74. Кость С. Жіноча преса / С. Кость // Вісник Львів. ун-ту. Серія журналістики. – 2007. – Вип. 30. – С. 123 – 141.
75. Кругляк М. Шлюб і сім'я в житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст. / М. Кругляк // Мандрівець. – 2012. – № 5. – С. 45 – 52.
76. Лаврик-Слісенко Л. П. Освіта жінок в Україні в другій половині XIX сторіччя / Л. П. Лаврик-Слісенко // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2008. – Випуск 6. – С. 133 – 136.
77. Мілясевич І. Еволюція волинської преси в останнє десятиріччя російського самодержавства (1906—1916) / І. Мілясевич // Вісник Книжкової палати. – №8. – 2013. – С. 34 – 38.
78. Мілясевич І. Типологічні характеристики преси Волині XIX - початку XX століття / І. Мілясевич // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 14. – К., 2005. – С. 670 – 684.
79. Ніколаєнко О. Жіночий рух у Польщі на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Збірник наукових праць. Україна – Європа – Світ. – № 11. – 2013. – С. 143 – 145.
80. Овсяннікова А. Жіноча освіта в Наддніпрянщині в другій половині XIX ст. / А. Овсяннікова // Всеукраїнська наукова конференція «Історичні регіони України: минуле та сучасність», 28 – 29 листопада 2013 р. – Харків, 2013. – С. 212 – 214.

81. Олійник Н. Жіноча преса в Україні: минуле та сучасність / Н. Олійник // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – Л, 2002 – 2003. – № 27. – С. 132 – 150.
82. Орлова Т. В. Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: історіографічний нарис / Т. В. Орлова // Сторінки історії. – 2009. – Вип. 28. – С. 112 – 116.
83. Пашко А. Жіночий рух в Україні: історичний аспект та сучасний розвиток / А. Пашко // Право України. – 2004. – № 3. – С. 125-127.
84. Рудницька Н. В. Система освіти у Волинській губернії на початку ХХ ст. Житомирщина: минуле, сьогодення, поступ у майбутнє. / Н. В. Рудницька // Науковий збірник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка. – 2007. – С. 51– 58.
85. Слюсаренко Н. В. Праця як засіб гендерної соціалізації дівчат: від витоків до сьогодення / Н. В. Слюсаренко // Збірник наукових праць. Педагогічний альманах. – Випуск 2. – Херсон: РІПО, 2007. – С. 233 – 240.
86. Смоляр Л. Історія середньої професійної освіти жінок Наддніпрянської України в другій половині ХІХ – початку ХХ століття / Л. Смоляр // Етнічна історія народів Європи: збірник наук. праць. – К.: Київський ун-т, 1999. – С.16 – 22 .
87. Соколова Н. Нормативно-правова регламентація здорового способу життя в жіночих середніх навчальних закладах Російської імперії (друга половина ХІХ– початок ХХ ст.) / Н. Соколова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. № 1(21) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2012. – С. 24–28.
88. Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.) / Т. В. Сухенко // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 63–74.
89. Тарасов А. До питання про зв'язки української молоді Наддніпрянської України з Галичиною: гурток Київських вищих жіночих курсів (80-ті рр.

- XIX ст.) / А. Тарасов // Мандрівець. – Тернопіль. – 2013. – №2. – С. 21 – 27.
90. Хададова М. Жінки в польському національно-визвольному русі 30-60-х рр. XIX ст. (на прикладі Волинської губернії) / М. Хададова // Волинські історичні записки : збірник наук. праць / голов. ред. О. М. Швидак / ред. Л. В. Баженов [та ін.]. – Полісся: Житомир. – Т. 3. – С. 85-90.
91. Цецик Я. П. Діяльність закладів освіти у Волинській губернії у 1895 – 1914 рр. / Я. П. Цецик // Сторінки історії : зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний інститут», Асоціація істориків вищої школи України. – К., 2012. – Вип. 34. – С. 47-54.
92. Цецик Я. П. Діяльність закладів освіти у Волинській губернії у 1895 – 1914 рр. / Я. П. Цецик // Сторінки історії: Збірник наукових праць. – Вип. 34. – К.: Політехніка. – 2012. – С. 99 – 109.
93. Цецик Я. П. Особливості соціально-економічного розвитку Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. / Я. П. Цецик // Сторінки історії : зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний інститут», Асоціація істориків вищої школи України. – 2011. – Вип. 32. – С. 78-85.

Електронні ресурси:

94. Библиографический указатель. Валуев Петр Алексеевич. [Електронний ресурс] // – Режим доступу : http://www.hrono.ru/biograf/bio_we/valuev_pa.php
95. Венгерська В. О. Розподіл гендерних ролей у формуванні українського національного проекту в XIX ст. [Електронний ресурс] / В. О. Венгерська / Гілея: Науковий вісник. – 2011. – Випуск 53. Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_53/Gileya53/I7_doc.pdf
96. Ворчакова І. Визначна роль Н. Кобринської у зародженні та становленні жіночого руху в Україні [Електронний ресурс] / І. Ворчакова // Сучасна

- українська політика. Політики і політологи про неї. – Випуск 14. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=24&c=622>
97. Гринівський Т. С. Видавнича справа в Україні на початку XX століття [Електронний ресурс] / Гринівський Т. С. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1884>
98. Мариинские женские училища [Електронний ресурс] // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Режим доступу: dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/64818/
99. Мілясевич І. Боротьба провінційної преси початку XX століття за утвердження демократичних цінностей [Електронний ресурс] / І. Мілясевич / Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=1261%3A-----&catid=23&Itemid=17
100. Мілясевич І. Релігійні часописи Волинської губернії XIX – початку XX століття [Електронний ресурс] / І. Мілясевич / Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1262
101. Хома Т. Чи був фемінізм в Україні ? [Електронний ресурс] / Т. Хома // І. Культурологічний часопис. – 2000. – № 17. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n17texts/homa.htm>

Автореферат:

102. Вірченко В. В. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861–1920 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / В. В. Вірченко; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2006. – 20 с.